

Het Christen Democratisch Affiche

*Maaïke Kamps
Gerrit Voerman*

***Het
Christen
Democratisch
Affiche***

Boom Amsterdam

Dit boek verschijnt in de reeks publicaties over de Nederlandse politiek die Uitgeverij Boom en het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen in 2008 zijn gestart.

© 2015 Maaike Kamps & Gerrit Voerman

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

De auteurs hebben hun uiterste best gedaan alle rechthebbenden van het beeldmateriaal op te sporen. Eenieder die zich niettemin eigenaar weet van dergelijk materiaal in deze publicatie zonder dat direct of indirect met hem of haar afspraken zijn gemaakt, verzoeken wij contact op te nemen met de uitgeverij.

Boekverzorging

René van der Vooren, Amsterdam

Druk & afwerking

Wilco, Amersfoort

ISBN 978 94 6105 107 3 | NUR 680

www.uitgeverijboom.nl

Inhoud

Voorwoord 7

Inleiding 9

- 1** Protestanten en katholieken:
van oppositie naar Coalitie 13
- 2** De krakende Coalitie
(1918–1940) 25
- 3** De antithese voorbij
(1945–1967) 69
- 4** Van drie naar één: op weg naar het CDA
(1967–1982) 107
- 5** Op de golven van de kiezersgunst
(1982–2012) 131

Slot 153

Dankwoord 157

Noten 159

Herkomst affiches, foto's en kranten 168

Voorwoord

Over het huidige politieke bedrijf gaat het verhaal dat de beeldvorming inmiddels belangrijker is dan de inhoud. Met elk uur een nieuwsbulletin op televisie en nieuwssites op internet die 24/7 nieuwe berichten de wereld in slingeren, is er voor politici geen ontkomen aan om goed na te denken over hoe je je politieke boodschap verpakt en hoe en op welk moment je die naar buiten brengt. Wanneer je verhaal eenmaal verkeerd of ongunstig naar buiten is gekomen, is het daarna moeilijk om het ontstane scheve beeld recht te trekken.

Er spreekt enige nostalgie uit de constatering dat het beeld vandaag de dag zo dominant is in de politiek. Hiermee wordt verondersteld dat dat vroeger veel minder het geval was, ergo: dat de politiek toen meer ging om de essentie en dus de inhoud. Maar is dat wel zo? Toegegeven, de belangrijke nieuwsmomenten beperkten zich tot de deadlines van de kranten en later het achttuurjournaal. Dat gaf politici meer tijd om na te denken over reacties op belangrijke nieuwsfeiten. Maar uiteindelijk was politiek ook toen een raffijn samenspel van enerzijds idealen en grote verhalen, en anderzijds het spel om die goed en kernachtig bij de juiste mensen voor het voetlicht te krijgen.

In het verkiezingsaffiche komt de inhoud en de verpakking van de boodschap samen. Zeker in tijden dat internet en televisie nog niet bestonden, was het affiche een belangrijk communicatiemiddel waarin de verkiezingsleus, de kleuren, de gelaatsuitdrukking van de politicus die er wellicht op stond afgebeeld, kortom de algehele uitstraling overeen moest stemmen met de boodschap die de politieke partij wilde verkondigen. Dit boek laat zien dat over die affiches heel wat is nagedacht en gesteggeld. Het is opmerkelijk dat de komst van

nieuwe media het belang van die affiches in het totale pakket van communicatiemiddelen minder groot heeft gemaakt, maar dat geenszins tot gevolg heeft gehad dat nu minder indringend en intensief over de verkiezingsposter wordt nagedacht.

Het onderzoek naar de geschiedenis van het christendemocratische verkiezingsaffiche is uitgemond in een prachtig boek waarin niet alleen het beeld en de beeldvorming nadrukkelijk een rol speelt, maar ook steeds het debat over de inhoud en het grote politieke verhaal van de christendemocratie in doorklinkt.

Ruth Peetoom

Partijvoorzitter CDA

Rien Fraanje

Wnd. directeur Wetenschappelijk Instituut

Inleiding

Verkiezingsaffiches zijn ongeveer zo oud als het algemeen kiesrecht. Vanaf 1918 kon iedere man en vanaf 1922 iedere vrouw ouder dan 25 jaar zijn of haar stem uitbrengen. De politiek werd zo massaler en de politieke partijen zochten naar nieuwe manieren om hun achterban te benaderen. Een van die middelen was het verkiezingsaffiche. Voor die tijd waren er wel advertenties en aanplakbiljetten waarop kandidaten werden aanbevolen, maar daarop stonden doorgaans geen afbeeldingen. Dat veranderde na de invoering van het algemeen kiesrecht. Met deze beeldaffiches maakten de partijen zichzelf zichtbaar in de publieke ruimte en konden zij zich aan de kiezer presenteren. Sindsdien hebben de partijen die aan de Tweede Kamerverkiezingen deelnamen tientallen miljoenen exemplaren van die plakkaten laten drukken, die hun aanhangers vervolgens voor de ramen hingen of op muren of borden plakten. Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1956 bijvoorbeeld ging het om bijna twee miljoen stuks.

Het gebruik van het affiche is de laatste decennia wel sterk afgenomen; zo bedroeg de totale oplage in 2002 niet veel meer dan een half miljoen.¹ De reden voor die terugval is vooral de dalende politieke betrokkenheid. In de aanloop naar de verkiezingen verdwijnen de affiches steeds meer uit het straatbeeld. Zo nu en dan duikt de suggestie op om ze dan maar helemaal af te schaffen, maar daar willen de partijen niet aan — althans niet alleen: ze zijn er niet geheel zeker van dat partijen die er wel mee doorgaan, daar op de een of andere manier toch van zouden profiteren. De affiches bestaan dus nog altijd, maar ze kwijnen wel wat weg nu hun verspreiding vooral beperkt is tot het van gemeentewege geplaatste verkiezingsbord.

Het verkiezingsaffiche is op leeftijd gekomen; het bestaat nu een kleine honderd jaar. Achter elkaar geplaatst geven die plakкатen een fraai beeld van de ontwikkelingen in de Nederlandse politiek in de twintigste eeuw. De veranderingen in de boodschap die zij uitdragen en in hun vormgeving weerspiegelen de overgang van verzuilde, ideologische politiek naar meer gepersonaliseerde vormen van politiek. De affiches tonen ook de ontwikkelingen bij de partijen zelf. Lijsttrekkers kwamen en gingen, nieuwe thema's doken op, campagneleuzen losten elkaar af — het is vaak op de affiches te zien. Met dat alles geven de plakкатen ook een goede indruk van de identiteit van de partij.

In dit boek wordt een overzicht gegeven van de affiches van het CDA en zijn voorlopers, de Anti-Revolutionaire Partij (ARP), de Christelijk-Historische Unie (CHU) en de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) en haar opvolger de Katholieke Volkspartij (KVP). We beperken ons tot de plakкатen die zijn gemaakt voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1918 tot 2012 — in totaal 27 verkiezingen. Achter elkaar gezet geven de affiches met hun symboliek en thematiek een prachtig beeld van het eigene van de verschillende partijen, en hoe dat tot uiting kwam in hun benadering van de kiezer. De RKSP koos voor een uitgesproken ideologische aanpak, in allegorische voorstellingen verbeeld, zich vaak afzettend tegen het socialisme. De ARP stelde al in het interbellum de persoon van de lijsttrekker op zinnebeeldige wijze centraal. De CHU wilde aanvankelijk weinig van verkiezingsaffiches weten, maar realiseerde zich dat ze niet kon achterblijven. Veel werk maakte zij er nooit van. Na de Tweede Wereldoorlog verdween al snel de symboliek van de affiches en werden ze zakelijker. Vanaf de jaren zeventig kwam eigenlijk zonder uitzondering de persoon van de lijsttrekker centraal te staan. Met de veelvormigheid van het affiche was het toen wel gedaan.

Dat de ideologie aan relevantie inboette, blijkt niet alleen uit de affiches — het is ook zichtbaar aan de toenadering tussen ARP, CHU en KVP. Doordat hun onderlinge religieuze verschillen aan scherpte inboetten, konden zij samengaan in het CDA — daartoe gestimuleerd door hun electorale verval. De ontwikkeling van de verhoudingen tussen deze drie partijen is het onderliggende verhaal in dit boek. Daarom komen in het eerste hoofdstuk allereerst de moeizame betrekkingen tussen protestanten en katholieken in de negentiende eeuw aan de orde. Hun regeringssamenwerking in de zogeheten 'Coalitie' in het interbellum staat centraal in hoofdstuk 2. Vervolgens komt in

het derde hoofdstuk de naoorlogse periode tot het begin van de jaren zestig aan bod. ARP en CHU zakten toen al wat weg in de kiezersgunst, maar de KVP wist zich nog goed te handhaven. Het vierde hoofdstuk gaat over de totstandkoming van het CDA. Nadat de KVP bij de verkiezingen van 1967 electoraal onderuit was gegaan, begonnen de gesprekken over eenwording, die in 1977 leidden tot één verkiezingsprogram en één kandidatenlijst, aangevoerd door Dries van Agt. Het laatste hoofdstuk gaat over het CDA, van Van Agts opvolger Ruud Lubbers tot de huidige partijleider Sybrand van Haersma Buma. Centraal in deze beschrijving staat echter het *Christen Democratisch Affiche*: meer dan honderd stuks vertellen hun eigen verhaal.

1

Protestanten en katholieken: van oppositie naar Coalitie

In 1980 kwam het CDA tot stand. In dat jaar gingen de protestants-christelijke Anti-Revolutionaire Partij (ARP) en Christelijk-Historische Unie (CHU), en de Katholieke Volkspartij (KVP) op in één partijverband. Achteraf bezien was de fusie het sluitstuk van een toenaderingsproces dat tegen het einde van de negentiende eeuw, zo'n honderd jaar daarvoor, op gang was gekomen. Voor die tijd verkeerden de orthodoxe protestanten en katholieken op voet van vijandschap met elkaar. Paradoxaal genoeg gingen zij zich meer op elkaar richten, juist in een periode waarin zij hun eigen identiteit sterker begonnen te benadrukken en zichzelf gingen organiseren, zowel maatschappelijk (in zuilen) als politiek (in fractie- en partijverband). Dat de onderlinge animositeit afnam, had veel te maken met het inzicht dat zij uiteindelijk een gemeenschappelijke tegenstander hadden: de liberalen.

Katholieken Eeuwenlang zijn de katholieken in Nederland als tweederangs burgers behandeld. Ondanks het feit dat zij in de negentiende eeuw 35 à 40 procent van de bevolking uitmaakten, verkeerden zij in een achtergestelde positie.¹ De opstand tegen de katholieke Spaanse koning Philips de Tweede had in 1588 geleid tot de oprichting van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. In de Republiek deelden de calvinisten de lakens uit. De katholieken mochten hun geloof niet openlijk belijden en kwamen evenmin in aanmerking voor openbare ambten. Deze religieuze en staatsrechtelijke achterstelling bevorderde de interne samenhang van het katholieke volksdeel; het onderscheid met de niet-katholieken was allesbepalend.² De katholieke identiteit was dan ook sterk defensief gericht. Kenmerkend was het zogeheten 'ultramontanisme'. De Nederlandse katholieken voel-

den zich ten diepste verwant met de paus in Rome en erkenden dat het pontificaal gezag zich niet alleen over geestelijke zaken uitstrekte, maar ook over wereldlijke kwesties. In de nationale politiek ging de bescherming en bevordering van het katholieke belang boven alles.

In het midden van de negentiende eeuw kwam er verbetering in de positie van de katholieken door de helpende hand van de liberalen. De nieuwe grondwet van 1848, die was opgesteld onder leiding van de liberaal Johan Rudolph Thorbecke, voerde directe verkiezingen in voor de Tweede Kamer. Een beperkte groep kiezers die een bepaald bedrag aan belastingen (census) betaalde, kon stemmen op de kandidaten voor de Tweede Kamer, die in districten werden verkozen. Op deze wijze drong het geluid van de katholieke elite sterker door in het parlement. Verder garandeerde de grondwet ook de vrijheid van vereniging, drukpers en onderwijs.³ De Nederlandse Hervormde Kerk raakte haar geprivilegieerde positie kwijt en andere kerkgenootschappen kregen meer vrijheid.

Aan de achtergestelde positie van de katholieken kwam nog niet meteen een einde; in openbare functies waren zij nog lange tijd in ruime mate onderbedeeld. Ook bleef het processieverbod van kracht. Wel schiepen de nieuwe grondwettelijke vrijheden de staatsrechtelijke context voor niet alleen hun geleidelijke integratie in het Nederlandse politieke bestel, maar paradoxaal genoeg tegelijkertijd ook voor een strategie van maatschappelijke afzondering. Op het kerkelijk vlak leidden de nieuwe vrijheden in 1853 tot herstel van de bisschoppelijke hiërarchie — tot afgrijzen van veel orthodoxe protestanten. Het episcopaat speelde vervolgens een grote rol bij de totstandkoming van een katholieke zuil, bestaande uit een eigen pers, eigen onderwijs, eigen vak- en standsorganisaties en nog veel meer. Deze zuil was een soort ‘morele gemeenschap’, met een eigen identiteit, met eigen inzichten op levensbeschouwelijk, politiek en moreel terrein, met een eigen zingevend verleden en met eigen tradities, gebruiken en zelfs taal.⁴ De zuil was bedoeld als ‘een strijd- en beschermingsapparaat’, dat was gericht tegen de gevaarlijke invloeden van de niet-katholieke wereld en had tot doel de eenheid in het eigen katholieke kamp te bevorderen.⁵

Op politiek terrein organiseerden de katholieken zich betrekkelijk laat. Dit had te maken met de centrale rol van de hiërarchische rooms-katholieke kerk, die aanvankelijk het katholieke volksdeel ook in politiek opzicht de weg wees, zij het veelal niet direct of in het open-

baar. ‘Bij katholieken liep de loyaliteit via de kerk naar de politiek’, aldus de historicus Ron de Jong. ‘Hierdoor verkeerden politici en kiesverenigingen in een zwakke en afhankelijke positie en was een krachtige partij minder noodzakelijk om de achterban te binden en te mobiliseren.’⁶

Ook de sterke regionale concentratie van de katholieke geloofsgemeenschap speelde mee: in overgrote meerderheid woonden zij in het zuiden van het land. Veel van de kiesdistricten onder de Moerdijk waren in religieus opzicht homogeen, dat wil zeggen: katholiek. Van een wezenlijke politieke strijd was hier nauwelijks sprake. Soms werden er zelfs in het geheel geen verkiezingen gehouden, omdat zich maar één kandidaat had gemeld. De noodzaak van politieke organisatie werd daarom niet zo gevoeld. Hier en daar ontstonden wel lokale kiesverenigingen en in 1870 werd de machtige provinciale kiesvereniging Noord-Brabant opgericht, maar een geïntegreerde, nationale massapartij liet nog lang op zich wachten. De priester-politicus Herman Schaepman stelde in 1878 voor een ‘algemeen christelijke centrumpartij’ te vormen naar het voorbeeld van het interconfessionele *Zentrum* in Duitsland, maar daarvoor kreeg hij geen steun.⁷

De steun van de liberalen aan de katholieken had politieke samenwerking tussen beide stromingen op gang gebracht, maar daaraan kwam een einde op last van Rome. In 1864 veroordeelde paus Pius IX in zijn encycliek *Quanta Cura* (‘met hoeveel zorg’) en de bijbehorende *Syllabus Errorum* het liberalisme als een goddeloze dwaling. Daarbij kwam dat de liberalen staat en kerk gescheiden wilden houden en om die reden niets wilden weten van de katholieke wens dat de overheid het bijzonder (dat wil zeggen confessioneel) onderwijs zou subsidiëren.⁸ Na de breuk met de liberalen kwamen voor de katholieken onvermoede medestanders in beeld: de orthodoxe protestanten, die enkele honderden jaren hun erfvijand waren geweest.

1

Orthodoxe protestanten De orthodoxe protestanten waren al sinds de Reformatie in de zestiende eeuw gezwoeren tegenstanders van de katholieken. Zij beschouwden de opstand tegen de Spaanse katholieke koning bovenal als een strijd om het ware geloof. De ontwikkeling die de Republiek had doorgemaakt, vergeleken zij met het Bijbelse Israël. Beide waren door God uitverkoren: zoals Mozes de joden uit het ‘diensthuis van Egypte’ had gevoerd, zo had Willem van Oranje zijn volk van het Spaanse juk verlost. De Republiek, later Nederland, was een door God gewilde protestantse natie, waarin

voor de katholieken geen volwaardige plaats was.⁹ Het katholieke geloof was volgens de calvinistische Nederlandse Geloofsbelijdenis een ‘valse godsdienst’, die door de overheid moest worden ‘geweerd en uitgeroeid’. De loyaliteit van de katholieken zou niet in Nederland liggen maar bij Rome. Zij zouden er als handlangers van de paus op uit zijn om de calvinistische grondslagen van de Nederlandse samenleving te vervangen door de hunne, waarna het met de geestelijke vrijheid gedaan zou zijn.¹⁰ Hoewel dit antipapisme gaandeweg wat minder virulent werd, stak het in 1853 nog wel weer sterk de kop op toen paus Pius IX was overgegaan tot het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie.

2

Net als de katholieken zochten de orthodoxe protestanten hun kracht in organisatorische afzondering. Ook hier ontwikkelde zich een morele gemeenschap — met een uitgesproken orthodox-protestantse eigen identiteit, waarin naast het traditionele antipapisme een relatief nieuw vijandbeeld, de geest van het modernisme, bepalend was. Door de ideeën van de Verlichting en de Franse Revolutie, zoals volkssoevereiniteit, liberalisme en rationalisme, had de staat zijn christelijke karakter verloren en waren de orthodoxe protestanten in een isolement beland. De historicus en politicus Guillaume Groen van Prinsterer legde in het midden van de negentiende eeuw de basis voor de antirevolutionaire richting in de politiek, die zich verzette tegen de zelfverheffing van de mens en daartegenover diens onderschikking aan Gods wil stelde. Tegen ‘ongeloof en revolutie’ — de titel van het invloedrijke boek dat Groen in 1847 publiceerde — plaatste hij evangelie en openbaring.¹¹

2

Anti-Revolutionaire Partij (ARP) De orthodoxe protestanten gingen relatief snel over tot politieke mobilisatie en partijvorming. Anders dan de katholieken kenden zij geen hiërarchisch centralistisch religieus instituut dat de regie in de nationale politiek kon nemen. Daarnaast leefden zij ook veel meer verspreid over het land. Aanleiding voor hun organisatorische aaneensluiting was de eerder al vermelde financiële achterstelling van het bijzonder onderwijs. In 1879 richtte de charismatische predikant-politicus en de geestelijke erfgenaam van Groen, Abraham Kuyper, de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) op, de eerste moderne politieke partij in Nederland. De ARP was een betrekkelijk hecht georganiseerd centraal verband van kiesverenigingen met één programma, dat de naam van de partij weerspiegelde: verzet tegen het gedachtegoed van de Verlichting en

3

1

Protestanten en katholieken: van oppositie naar Coalitie

de Franse Revolutie. Het door Kuyper opgestelde program was een gedetailleerde ‘blauwdruk voor een christelijke maatschappij’, dat de Kamerkandidaten moesten onderschrijven.¹² Naast organisatorische vaardigheden beschikte Kuyper ook over grote retorische talenten waarmee hij zijn geestverwanten bij elkaar wist te brengen, te mobiliseren en aan zich te binden. Het ging hem daarbij niet alleen om degenen die het stemrecht hadden, maar ook om ‘het volk achter de kiezers’.

3

De ARP was geen kerkelijke partij; wel was zij informeel verbonden met de Gereformeerde Kerken. Dit kerkgenootschap was in 1892 ontstaan uit het samengaan van twee orthodox-protestantse afsplitsingen van de Hervormde Kerk: de Afscheiding van 1834 en de Doleantie van 1886. Bij dat laatste schisma had ‘scheurmaker’ Kuyper vooraan gestaan. Niettemin rekenden zich ook orthodoxe hervormden tot de ARP. In sociaal opzicht was de partij tamelijk heterogeen: naast aristocraten als jonkheren, baronnen en graven organiseerde zij ook ‘kleine luyden’: kleine boeren, ambachtsvolk en arbeiders. Met de oprichting van de ARP legde Kuyper ‘niet alleen de grondslag voor de politieke organisatie van het protestantse volksdeel maar ook voor de gehele christelijke partijvorming, die tot ver in de twintigste eeuw het Nederlandse politieke landschap zou domineren’.¹³

De Coalitie van protestanten en katholieken Gegeven de eeuwenoude, diepgewortelde wederzijdse vijandigheid lag samenwerking van de orthodoxe protestanten met de katholieken in de jaren zeventig en tachtig van de negentiende eeuw niet voor de hand. Aan de andere kant liepen zij te hoop tegen dezelfde politieke tegenstander, de liberalen. Dat beide stromingen elkaar vonden was mede het werk van ARP-leider Kuyper. Bescheidenheid was hem vreemd: hij meende dat het calvinisme, ‘door Oranje geleid’, de ‘grondtoon van ons volkskarakter’ of de ‘kern der natie’ was, én superieur aan de ‘Roomsche’ en ‘revolutionaire’ schakeringen.¹⁴ Niettemin had zijn afkeer van het liberalisme het na verloop van tijd gewonnen van zijn antiroomse gevoelens. Het door de voormalige ‘papenvreter’ ontwikkelde leerstuk van de antithese — de tegenstelling tussen godsdienstigen (‘rechts’) aan de ene kant en ‘paganisten’ zoals liberalen en socialisten (‘links’) aan de andere kant — drukte de tegenstellingen tussen protestanten en katholieken naar de achtergrond en verschaftte hun de theoretische basis voor hun politieke krachtenbundeling.¹⁵

De altijd zo verachte ‘ultramontanen’ werden zo door Kuyper opgewaarderd tot van God gegeven bondgenoten. Net als de protestanten erkenden de katholieken immers ook de Bijbel als Gods Woord. Daarnaast waren beide stromingen het over belangrijke zaken met elkaar eens, zoals maatschappelijke harmonie, zedelijkheid en de financiële gelijkberechtiging van bijzondere scholen met neutrale scholen. Deze laatste kwestie (de ‘Schoolstrijd’) vormde zoals al vermeld de concrete aanleiding voor het gezamenlijk optrekken van beide stromingen tegen het antiklerikale ‘links’. Kuyper vond bij Schaepman een willig oor. De katholieke politieke voorman speelde zelf ook met de gedachte van een antithese, ook al bestond er in zijn achterban de nodige weerstand tegen de antirevolutionairen. De door hem voorgestelde interconfessionele ‘centrumpartij’ mocht dan te

4

Antirevolutionaire Kiesvereniging
„NEDERLAND en ORANJE”
 te Amsterdam.

Bij de verkiezing op **DIJNSDAG 9 JUNI a.s.** van **Negen leden voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal**, bevelen de Besturen der Antirevolutionaire Kiesverenigingen „NEDERLAND en ORANJE” te Amsterdam en Nieuwer-Amstel, den Kiezers dringend aan, hunne stemmen uit te brengen op de Heeren:

Mr. D. P. D. FABIUS,
Mr. Th. HEEMSKERK,
W. HOVY,
M. NOORDTZIJ,
H. P. VAN SON,
 Burgemeester van Nieuwer-Amstel.
H. WALLER,

en steunen zij ten zwaerste de Candidatuur van de vrigende Heeren, gesteld door den Noord-Hollandschen Bond van Katholieke Kiesverenigingen:

Mr. A. H. M. VAN BERCKEL,
Dr. H. J. A. M. SCHAEPMAN,
Mr. L. STEVENS.

Met Bestuur der Kiesvereniging „Nederland en Oranje”
 J. A. WORMSER, *1ste Voorzitter,*
 J. C. VAN EIJKEN, *Secretaris.*
 AMSTERDAM 9 Jun. 1881. 1252

5

1

Protestanten en katholieken: van oppositie naar Coalitie

4 hoog zijn gegrepen, politieke samenwerking tussen ‘Rome’ en ‘Dordt’ was wel mogelijk.¹⁶ De vrees voor de aantrekkingskracht van het opkomende socialisme op de kerkelijke arbeiders versterkte de alliantie alleen maar.¹⁷

5 Deze Coalitie van katholieken en protestanten werd bevorderd door het districtenstelsel dat Nederland tot 1918 kende. Een kandidaat was verkozen wanneer hij de absolute meerderheid van de uitgebrachte stemmen had behaald. Wanneer die ontbrak, werden er nogmaals verkiezingen gehouden tussen de twee kandidaten die in de eerste ronde de meeste stemmen hadden gekregen. Katholieken en protestanten maakten voor de verkiezingen onderling afspraken om zich ervan te verzekeren dat in kiesdistricten waar het erom spande, een kandidaat van één van hen zou worden verkozen en niet een liberaal of (later) een sociaaldemocraat. Terwijl zij zich in maatschappelijk opzicht steeds meer ingroeven in hun eigen vesting, werd hun politieke en electorale samenwerking steeds intensiever. In de periode tot de Eerste Wereldoorlog leidde dit tot drie kabinetten, die werden geleid door achtereenvolgens Æneas baron Mackay (1888–1891), Kuyper zelf (1901–1905) en Theo Heemskerk (1908–1913). Alle drie waren zij van antirevolutionaire huize, en dat terwijl de katholieken sterker vertegenwoordigd waren in de Tweede Kamer — hetgeen enerzijds aantoonde dat vooral de antirevolutionairen van de alliantie profiteerden en anderzijds dat het antikatholicisme in de Nederlandse samenleving in de decennia rond 1900 nog steeds aanzienlijk was.

Christelijk-Historische Unie (CHU) In orthodox-protestantse kringen leidde de toenadering van Kuyper tot de katholieken tot verzet: niet weinigen zagen die als verraad aan het protestantse karakter van Nederland.¹⁸ Deze weerstand, die vooral onder behoudende hervormden leefde, was niet het enige. Zo waren er meningsverschillen over de uitbreiding van het kiesrecht: Kuyper was voorstander van een aanzienlijke verruiming. Daarnaast bestond er onvrede over de fractiediscipline binnen de ARP en het centralistische karakter van de partijorganisatie (wat bijvoorbeeld tot uitdrukking kwam in de naam ‘Centraal Comité’, zoals het partijbestuur heette). De oppositie concentreerde zich op het autocratische en eigengereide optreden van partijleider Kuyper, die met zijn polemische artikelen in de door hem opgerichte krant *De Standaard* niet alleen zijn tegenstanders buiten de partij geselde, maar ook die erbinnen. Tegen het einde van

de negentiende eeuw splitste de behoudende, ‘vrij-antirevolutionaire’ vleugel onder leiding van jonkheer Alexander Frederik de Savornin Lohman zich van de ARP af, wat uiteindelijk in 1908 zou resulteren in de totstandkoming van de Christelijk-Historische Unie (CHU).

Anders dan de straffer georganiseerde massapartij die de ARP was geworden, was de Unie een losjes opgezette federatie van kiesverenigingen, waarin de Kamerfractie en de individuele Kamerleden grote zelfstandigheid genoten. Niet toevallig was van de aanduiding ‘partij’ afgezien. De adel en de gegoede burgerij waren erin oververtegenwoordigd. De ingetogen CHU kende de bij een dergelijke notabelenpartij passende identiteit van betrekkelijke tolerantie, maar wel met een sterk antipapistische inslag.¹⁹ Met een dominante leider, principiële scherplijperij of hoogoplopende politieke hartstochten had zij weinig op. De Unie was informeel verbonden met de gematigde middengroepen van de Hervormde Kerk, alhoewel er ook gereformeerden in de partij te vinden waren. De eenheid van de natie, gesymboliseerd in het Huis van Oranje, ging haar boven alles, wat haar huiverig maakte voor de antithese en de door de katholieken en antirevolutionairen gepraktiseerde strategie van maatschappelijke segregatie en zuilvorming.

6

De CHU noemde zich christelijk-historisch; zij ging uit van de gedachte dat de Nederlandse natie onder Gods leiding door de geschiedenis haar protestantse inborst had verkreken.²⁰ De grootste bedreiging van dat karakter bleef Rome, maar dat weerhield de Unie er niet van om in de politiek met de katholieken (en de ARP) samen te werken, alhoewel dat zo nu en dan wel tot problemen leidde. Volgens de CHU stond voor haar politieke machtsvorming evenwel niet voorop (de ‘verovering van het regeerkasteel’, die door de ARP werd nagestreefd), maar de ‘macht van het beginsel’: het ging haar niet om de ‘majoriteit’ (de meerderheid van de kiezers), maar om de ‘autoriteit’ (het gezag van het woord Gods). Het uitdragen en doen doordringen van beginselen was belangrijker dan electoraal gewin en tijdelijke machtsverovering, aldus Lohman.²¹

Roomsch-Katholieke Staatspartij (RKSP) Zo bestond de Coalitie aan het begin van de twintigste eeuw uit twee orthodox-protestantse partijen: de hechter georganiseerde ARP en de losser gestructureerde CHU. De katholieke partijorganisatie stelde nog altijd niet zoveel voor. Net als Kuyper streefde de energieke en bezielende Schaepman naar nationale partijvorming: het katholieke volksdeel